

RAJ TAMÁS

Zsidó tudományos tennivalók Magyarországon *

Kerek negyven esztendővel ezelőtt a fenti címmel egy szerény írás látott napvilágot az Országos Rabbiképző Intézet hallgatóinak alkalmi kiadványában. A tanulmány szerzője az Intézet professzora, majd igazgatója, a közelmúlthan elhunyt dr. Scheiber Sándor volt.¹ A mindössze harminchat oldalas kötet a *Szolgaságból – szabadságba* fennkölt címet viseli, híven tükrözve azt a mélységes döbbenetet, amelyet a holocaust, és egyúttal azt az eltökélt reménységct is, amelyct a felszabadulás ténye annak idején kiváltott. A kiadvány címlapjának emblémáján (Eisler László rabbijelölt műve) látható fiatal lány ugyanazzal a mozdulattal emeli magasba a Tóra-tekeréscset, mint az alig egy esztendővel később, 1948 nyarán megrendezett budapesti Világifjúsági Találkozó jelvényének fő alakja az ötágú csillagot.

„A maradék magyar zsidóság tudósaira és tudósjelöltjeire fontos feladat hárul, amit még *itt* kell elvégezniök, mert csak *itt* lehet elvégezni”² – állapítja meg tanulmányának első mondatában Scheiber professzor. Amikor a kiváló tudós – nagyszerű érzékkel – ezt a grandiózus tervet maga elé tűzte, akár egy jól szervezett tudományos intézet feladatául is szolgálhatott volna, később mégis jóformán neki egyedül kellett azt megvalósítania. Társai kidőltek, kivándoroltak, vagy más úton-módon próbáltak szerencsét. Holott annak idején még olyan nagyszerű tudósok és szakértők álltak mellette, mint Löwinger Sámuel, később a jeruzsálemi Hékhál haszéfcer könyvmúzeum és kéziratgyűjtemény igazgatója, Hahn István akadémikus, egyetemi tanár, Komlós Ottó és Landler Péter (Pinhasz Artzi), később a Bar-Ilan Egyetem világhírű professzorai, Richtmann Mózes és Róth Ernő Talmud-tudósok, a történész Grünvald Fülöp, az irodalomtörténész Zsoldos Jenő, a művészettörténész Munkácsi Ernő, a filozófiatörténész Szemere Samu, a klasszika-filológus Dercsényi Móric, vagy az utóbbi fél évszázad legkiválóbb magyar rabbija, Schindler József.³ Scheiber professzor a tudományos teendők megvalósításában joggal számíthatott az intézet növendékeinek közreműködésére is, „hiszen – mint írja – ez részben hallgatóink feladatát fogja képezni”.⁴ A felvázolt teendőkre évtizedeken át tanítványokat nevelt, akik ma világszerte – nemegyszer más szakterületen – előszeretettel idézik őt, alkalmazták stílusát, munkamódszerét. Nem feltétlenül rajta múlt, hogy végül is egyet sem tartott meg maga mellett. Erre a titokzatos cllentmondásra előadásunk második részében megkísérlünk választ adni, most azonban elégedjünk meg annak a fantasztikus ténynek a leszögezésével, hogy amit szerencsésebb körülmények között egész tudományos apparátusnak kellett volna elvégeznie, azt Scheiber professzor egymaga képviselte és teljesítette.⁵

Említett cikkében hat témakört érintve tárja föl Scheiber Sándor professzor a hazai zsidó tudományos tennivalókat. Ezek közül az első kettő – verbeli filológus önkéntelen döntése nyomán – éppen a könyvészetet érinti.

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Intézetében *A magyarországi zsidó folklór* című nemzetközi szimpózium keretében, 1987. szeptember 8-án.

I. BIBLIOGRÁFIA

Hiányoznak a bibliográfiák – állapítja meg mindenekelőtt, s ezen a téren a kutatás sajnos azóta sem lépett sokat előbbre. A magyarországi magyar nyelvű zsidó folyóiratok jegyzékét Scheiber professzor ugyan összeállította,⁶ ám ez a kitűnő munka újabb feladatokat ró elénk: mielőbb össze kell állítani a *német, héber és jiddis nyelvű folyóiratok bibliográfiáját* is, valamint a tudományos jelentőséggel bíró *folyóiratok* (elsősorban a *Magyar Zsidó Szemle*), *évkönyvek és emlékkönyvek repertóriumát*. Ezekben rendkívül sok értékes tanulmány olvasható, ám azok – szerzői és témamutató híján – szinte hozzáférhetetlenek a szakemberek számára.

A *magyarországi héber nyomtatványok (Hebraica) jegyzékének* összeállítását – olvassuk a tanulmányban – századunk elején Spiegel Ármin rabbijelölt oldotta meg, de nyomtatásban soha nem jelent meg. Céduláit a Rabbiképző könyvtárában őrizték, és ott pusztultak el.⁷ Félő, hogy ugyanez a sors érte Schindler József hasonló tárgyú gyűjtését is, akinek anyaga 1962-ben bekövetkezett halálakor Scheiber igazgató úr előszobájába került. A gyűjtemény sorsáról ma ott senki nem tud. A *magyar-zsidó homiletikai irodalom* – ugyancsak Scheiber Sándor szorgalmazására, ugyancsak Schindler rabbi úr által összeállított – *bibliográfiája* viszont kéziratosan megtalálható a Rabbiképző újonnan megnyílt olvasótermében. Mindkét gyűjtés elsőrendű és pótolhatatlan forrásként szolgálhatna a magyar zsidó szellemiség történetéhez.

Továbbra is hiányzik a Scheiber Sándor által felvetett *magyarországi nem héber zsidó irodalom (Judaica) jegyzéke*. Ez is pályatételként szerepelt a Rabbiképző 1909/10. évfolyamában, nyertese Kandel Sámuel volt, a kézirat sorsáról azonban már maga Scheiber professzor sem tudott.⁸ Mesterünk arra hivatkozik, hogy „az anyag jó része fellelhető a M.N. Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában”. Sajnos, a tapasztalat ennek részben ellentmond. A Magyar Nemzeti Bibliográfia retrospektív anyagában, még az 1921–1944 közötti időszakra vonatkozólag is – holott akkor már a köteles példány rendszere működésben volt – számos hiánnyal és hiányossággal találkozhatunk. Ha magángyűjtemények anyagát nem vettük volna igénybe, a bibliográfia mintegy 1200 tételének 10–20 százaléka minden bizonnyal örökre kimaradt volna a nemzeti bibliográfiából.⁹ További hiányosság, hogy például az egyes tételek a könyvtári katalógusban nemegyszer a terjesztő nevével lettek feltüntetve! (Héber könyvekről lévén szó, magyarul gyakorta csupán a könyvkereskedő neve és címe szerepel a kiadványon.)¹⁰

Nem sokkal jobb a helyzet a *hazai könyvtárak régi hebraicáinak katalógusaiban* sem. Az Országos Széchényi Könyvtár antikváinak rendezésekor sikerült rábukkannom a Talmud Bombergi két jó állapotban levő kötetére. (A világon összesen két teljes sorozatot ismerünk belőle.) Korábban – téves bejegyzés folytán – fel sem figyelhetek rá.¹¹

Scheiber professzor negyven évvel ezelőtti tanulmányában nem említi ugyan, de leg-sürgősebben el kellene készítenünk (a további kutatás elősegítésére, annak szinte előfeltételként) a *magyar zsidóság folklorisztikai irodalmának bibliográfiáját*. Erre vonatkozólag a közelmúltban – tudtommal – az Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja ajánlotta fel segítségét.

A *Magyar zsidóság történeti bibliográfiája* gépelt állapotban, (két testes kötetben) fellelhető a Rabbiképző könyvtárában. Ezt a munkát, amely 1712-től 1954-ig tart, kiegészítve és folytatva közzé kell tenni, hiszen időközben számos fontos résztanulmány látott napvilágot folyóiratokban, részint külföldön is.

II. KÉZIRATOK

Scheiber Sándor sokoldalú és szerteágazó tudományos munkásságának talán legértékesebb és legmaradandóbb része a régi kéziratok kritikai kiadása. Ezen a területen egymaga jóval többet valósított meg, mint amennyit negyven évvel ezelőtt tervezetében célul tűzött az egész hazai zsidó kutatás elé. A Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-gyűjteményének genizáira gondolunk elsősorban. Munkásságát előbb Löwinger Sámuellel, Hahn István-nal, Róth Ernővel közösen kezdte meg,¹² majd harmincöt éven át szinte egyedül folytatta. Számos idevágó publikációja közül kiemelkedik a norman prozelita, Obadja kéziratának és a legrégebb hiteles zsidó dallamlejegyzésnek a felfedezése.¹³ Tanulmányaiból gyűjteményes kötet látott napvilágot a hildesheimi Olms Verlagnál.¹⁴ (Ennek újabb írásaiból készülő második kötete is rövidesen várható.)

Mindennek ellenére mindmáig nem készült el két – Scheiber professzor által tervezett – összegző munka: az *Országos Rabbiképző Intézet kéziratkatalógusa* és a *Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-könyvtárának geniza- és kéziratkatalógusa*.¹⁵ Remélhetőleg ez utóbbi lesz az ELTE és az Akadémiai Könyvtár keretén belül nemrég megalakult judaisztikai kutatócsoport egyik legfőbb és legégetőbb feladata. Ezen a területen esetleg külföldi tudósok bevonására is számíthatunk. Elvégre ez nemzetközi tudományos érdek is: a világszerte szétszórott genizák összesített katalógusa ugyanis a Kaufmann-gyűjtemény feldolgozása nélkül nem tehető közzé.

Tudományos és irodalmi levelezések nagy számmal való értékes közrebocsátásán túl Scheiber professzor úr kiadta – a körülötte keletkezett nagy vita ellenére – Goldziher Ignác naplóját,¹⁶ a híres *Májmuni-kódexet*¹⁷ (ez utóbbi angol nyelvű változata éppen most látott napvilágot), valamint az úgynevezett *Kaufmann-Haggádát*.¹⁸ Tervbe vette az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában levő Mordeháj ben Hillál-féle kézirat tudományos kiadását is.¹⁹

Itt jegyzem meg, hogy amikor két és fél évvel ezelőtt az Akadémiai Kiadó fontolóra vette a *Kaufmann-Haggáda* újrakiadását, megtekintettem az eredeti kéziratot. Rossz tárolás következtében a felbecsülhetetlen értékű kézirat átmedvesedett, a színek elmosódtak, és átütnek a szemközti oldalakra. Ez a folyamat már akkor megindulhatott és minden bizonnyal előrehaladott állapotban lehetett, amikor 1958-ban a hasonmás kiadás végett lefényképezték. Az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményének vezetői ezért most elhatározták, hogy szakszerű felújítást végeztetnek a kéziraton az Országos Széchényi Könyvtár szakemberei segítségével. Reméljük, hogy az illusztrált kézirat megmentése még lehetséges, s hogy a gondos felújítás sikeresnek bizonyul.

III. IRODALOM

Jellemző, hogy a filológus Scheiber Sándor e témakörön belül az összehasonlító irodalom- és tárgytörténetnek tulajdonított elsődleges szerepet. A „zsidó tárgyak” és a „Biblia a magyar irodalomban” mondhatni kedvenc témái maradtak mindvégig. Idehaza ezekkel az olykor rövid lélegzetű, ám mindig lényegre törő kis írásokkal szerzett magának hírnevet és megbecsülést. Elvégre a kultúrák (elsősorban a magyar és a zsidó kultúra) egymásba fonódó szálainak kibogozása révén egyúttal szorosabbra is fűzte őket. Szűkebb szakterületét, a judaisztikát ezeknek a közleményeknek a segítségével sikerült beépítenie az egyetemes magyar tudományosságba. S ez önmagában véve is elismerésre méltó eredmény.²⁰

Mindamellet – a források és az adatok feltárása és közzététele mellett – komoly feladatok hárulnak a ma kutatójára is. Modern tartalomelemzés és más módszerek segítségé-

vel fel kellene tárni (különösen a felszabadulást követő évtizedekben) a magyar irodalom zsidóságképét és annak változásait. Egy-egy kor hangulatát, ezen belül a zsidó kisebbség valós helyzetét talán éppen az irodalom tükrözi legjobban. Nem feltétlenül az úgynevezett magasirodalomra gondolok, hanem a régi folyóiratok lapjain rejtőző írásokra, vagy például Sass Irén, Szenes Tilda, Háber Samu, Kiss Arnold és Seltmann Lajos életképszerű novelláira és regényeire. Egyszóval, motívumtörténet helyett valamiféle *motivációtörténet* feltárására. S ezen a ponton – úgy vélem – irodalom és néprajz erősen kapcsolódik egymáshoz.

Az irodalomhoz sorolja Scheiber professzor azt a kétségtelenül izgalmas feladatot, amely szintén, még mindig megoldásra vár: a magyar bibliafordítások exegézisét. Ez – írja – „fényt derítene arra, hogy mennyire volt ismeretes Magyarországon a Biblia eredeti szövege, s milyen fordításaiból dolgoztak a magyar fordítók”.²¹

Scheiber Sándor egyik kiváló, sajnos korán elhunyt tanítványának, Dán Róbert professornak a munkássága, ha nem erre épült is, de ezen az úton indult el. Rávilágított azokra a végső soron héber – nemegyszer rabbinikus – forrásokra, amelyek a humanizmus és a reformáció korszakában a hazai eszmetörténetet jelentős mértékben befolyásolták.²² Ezen a téren a kutatásnak tovább lehet és kell haladnia, s bizony számos feldolgozatlan forrás vár még kiadásra. Így például hadd említsem meg azt a ténytet, hogy a hazai reformáció idején a külföldön tanuló magyar diákok disszertációik elé héber verseket írtak, amelyeket soha nem gyűjtöttek össze, nem elemeztek, és nem tettek közzé.

A magyar származású Moshe Carmilly-Weinberger nálunk szinte ismeretlen – héber nyelvű – könyvét leszámítva,²³ eddig egyáltalán nem dolgozták fel, nem ismertették a magyarországi héber és jiddis nyelvű – nem csekély jelentőségű – irodalmat. A héber vagy a jiddis nyelvet bíró irodalmárok itt teljesen új területre bukkanhatnak.²⁴ Birnfeld Sámuel rabbi (1906–1944) héberre fordította Petőfi János *vitéz*-ét és remek rajzaival illusztrálta. A kézirat mindmáig nem jelent meg. Az ugyancsak mártírhalált halt Holder József költő (1893–1945) által jiddisre ültetett *Az ember tragédiájá*-nak kéziratát Bihari József egri professzor megtalálta, és tudományos apparátussal nyomtatásra előkészítette. Mégis hosszú évek óta sikertelenül kísérletezik a mű kiadásával. Számos olyan alkotás is akad e téren, amely a folklór és az irodalom határterületére tehető. Nincsenek például felgyűjtve a magyarországi jiddis népdal, a zsidó népi zene és tánc emlékei, így a klezmerek és a marsalikok tevékenysége, a purim-játék és a purimi dal története stb.²⁵

IV. SZÉPMŰVÉSZET

Ezzel a ma már talán kissé régiesnek tetsző meghatározással jelöli meg Scheiber professzor az általa kitűzött két művészettörténeti témát: a Biblia szerepének feltérképezését a magyarországi szépművészetben és a Kaufmann-könyvtár illuminált kéziratai miniatúráinak tanulmányozását.²⁶ Mindkét területen ő maga jelentőset alkotott.²⁷

A magam részéről mindezeknél is fontosabbnak tartom a magyar zsidóság építő- és díszítőművészetének, valamint szélesen értelmezett népművészetének feltérképezését, emlékeinek összeállítását és módszeres feldolgozását. Élete végén Scheiber professzor úr is megérezte ennek szükségességét, s ezért vállalkozott Wirth Péter a hegyaljai zsidó temetőkről készült képeskönyve utószavának megírására.²⁸ Ezt a sajnálatos hiányt pótolja – bizonyos mértékig – Schöner Alfréd kiadásában a nagykanizsai Chevrakönyv rövidesen várható megjelentetése, valamint a magyarországi zsinagógák ugyancsak nemsokára nyomtatásban megjelenő feldolgozása Gazda Anikó művészettörténész tollából.²⁹

A vidéki zsidóság deportálása és egyéb okok miatt országszerte nagy számmal lehet

látni pusztulófélben lévő vagy legalábbis elhanyagolt zsinagógát, zsidó temetőt és más zsidó emlékekkel bíró épületet. Ezek módszeres feltérképezése, lefényképezése égetően fontos és sürgős. Több lelkes fiatalember, egymástól függetlenül dolgozik a témán, sajnos megfelelő irányítás és szaktanácsadás nélkül. Olykor az MTA Soros Alapítványa is támogatja őket. Munkájuk összehangolása és megszervezése volna szükséges.

Teljesen elhanyagolt terület a különféle *kegytárgyak és zsidó használati tárgyak* (textíliák, ötvösművészet, templomi ornamentikák, lakásdíszek stb.) *rendszerezése, az egyetemes magyar művészettörténetbe ágyazása és az összefüggések* (például a szecesszió hatása ezen a területen) feltárása.

V. TÖRTÉNELEM

„A magyar zsidóság története még nincs megírva” – olvassuk Scheiber Sándor negyven évvel ezelőtti tanulmányában.³⁰ Ezt a mondatot akár ma is, változatlanul megismételhetjük, noha az 1960-as évek elején volt egy sikertelen próbálkozás a munka elvégzésére. Mesterünk joggal állapította meg, hogy Kohn Sámuel történeti munkája (amely, mint tudjuk, a mohácsi vészig jutott el) bizony átdolgozásra, folytatásra pedig emberére vár.³¹ Kohn később 1711-ig megírta a magyar zsidóság történetét, amelyet Büchler Sándor készült kiegészíteni és közreadni.³² Kohn kézírata – Scheiber egy későbbi közlése szerint – a Magyar Zsidó Múzeum tulajdonában van.³³

Amikor a „Tudománytár” című rangos hasonmás-sorozatban a magyar zsidóság történetére vonatkozó átfogó mű újrakiadását tervbe vették, Kohn Sámuel könyvének és kéziratának megjelentetését javasoltuk. Csakhogy a Múzeum igazgatónöje mit sem tud a kézirat hollétéről. Úgy tetszik, valahol útközben veszett el. Remélhetőleg, a Scheiber-hagyatékából vagy a Múzeum egyébként sok kincset rejtő – meglehetősen elhanyagolt és rendezetlen – raktárából egyszer majd előkerül. Ezért kellett annak idején Venetianer Lajos kissé apologetikus könyvének utánnyomása mellett döntenünk.³⁴

A magyar zsidóság történetének átfogó feldolgozása tehát mindmáig várat magára. A helyzet azonban ma összehasonlíthatatlanul kedvezőbb, mint negyven évvel ezelőtt volt. Ebben Scheiber Sándor professzornak tagadhatatlanul óriási érdemei vannak. Összegzésre – s ezt hangsúlyozni kívánjuk – soha nem vállalkozott, ám a források gondos és rendkívül értékes feltárása kétségtelenül neki köszönhető. Összegyűjtötte és kötetbe foglalta a magyarországi zsidó feliratokat³⁵ és a héber kódexmaradványokat, a középkori magyar zsidó kultúra talán legékesebb bizonyítékait.³⁶

Scheiber Sándor értékes forrásfeltáró tevékenységében a példátlan hozzáértéshez az éleslátáshoz szerencsés kéz is társult. Korábban egyetlen középkori zsinagóga maradványaira sem sikerült senkinek rábukkannia, neki viszont (Zolnay László és Dávid Ferenc segítségével) négyet sikerült feltárnia: kettőt Budán, kettőt pedig Sopronban.³⁷ Pollák Miksa, fél évszázadig soproni főrabbi (mellesleg Pap Károly író édesapja) egy életen át kutatta a helyi zsidóság történetét, ám egyetlen középkori zsidó sírkövel sem sikerült találkoznia. Amikor híveivel együtt már a soproni gettóban várta a szörnyű vég beteljesülését, egy külvárosi pince felásásakor került elő – maga már nem láthatta – az első soproni zsidó sírkő, történetesen a középkori mártír, Jichák ben Hájim nevével.³⁸ Összehasonlításként elmondom, hogy Scheiber professzornak összesen *kilenc* középkori zsidó sírkövet sikerült Sopronban – töredékesen – megtalálnia és tudományosan közreadnia.³⁹

Negyven esztendő történeti forrásfeltárásának ismertetésekor nem feledkezhetünk meg Scheiber Sándor tudományszervezői és szerkesztői munkásságáról. Létrehozta többek között a Központi Zsidó Levéltárat,⁴⁰ amelynek vezetője Landeszman György fő-

Dávid és Góliát. XIII. sz.-i héber minatúra.
London, British Múzeum.

rabbi lett. A Magyar Zsidó Oklevéltár újraindítása és megjelent 18 kötete önmagáért beszél. (Ebben elsősorban Grünvald Fülöp és Házi Jenő voltak Scheiber professzor segítségére.) A 19. kötet (a magyar történelem héber kútfői) nyomdakészen állt, a 20. kötet előkészületei is szépen haladtak, amikor mindez a tudós halálával – sajnálatos módon – félbeszakadt. Nem tudni, mi lesz a sorsa az általa szerkesztett MIOK-Évkönyveknek sem, amelyekben pedig sok fontos tanulmány látott napvilágot. Ugyancsak megszakadt az általa megindított, „A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái” elnevezésű sorozat.⁴¹ (Zolnay László özvegye időközben – tudtommal – visszakérte a középkori budai zsidóság történetére vonatkozó, rendkívül értékes könyv kéziratát, s másutt kívánja azt megjelentetni. Két évig feküdt ott a publikálás minden reménye nélkül.⁴²) Holott – s ezt külön hangsúlyozom – *a magyar zsidóság történetének megírása az itthoni zsidó tudományos élet egyik legfőbb feladata*. Nem szabad kiengednünk a kezünk közül, mert érdeklődés és minden bizonnyal pénz külföldön is akad, szakemberek és főként a források viszont csak idehaza állnak rendelkezésre. Jó volna ezeket a „szempontokat” más területen is egyeztetni.

Scheiber professzor adott megbízást Geyer Arthúr rabbinak a holocaust hazai irodalmának összeállítására.⁴³ A munka elkészült, megjelent, de a MIOK akkori elnöke bezúzatta. Indoklás: az egyik bibliográfiai adat⁴⁴ Darvas József „lejárását” szolgálja (?). A gyűjtést – ugyancsak Scheiber professzor ösztönzésére – Landeszman György folytatta: összeállítása kéziratban maradt.

Mi mással, mint a hazai érdeklődés és az anyagi erőforrások hiányával magyarázhatjuk meg azt az egyébként öröndetes, számunkra azonban igen lesújtó tényt, hogy a magyar holocaust történetét – a könyvtárnyi irodalom ellenére – most végül is angol nyelvből kell magyarra átültetni? Randolph Braham kétkötetes műve lát rövidesen napvilágot

a Gondolat Kiadónál, holott a hazai szakirodalom olyan kiváló nagyságokkal rendelkezett ezen a téren, mint Karsai Elek és Ránki György. A közelmúltban elhunyt tudósok munkájának folytatói Schmidt Mária és Karsai László, Vörös Károly vezetésével.⁴⁵

VI. FOLKLÓR

Talán nem véletlen, hogy tudományos tervei között utolsóként éppen kedvencét, a folklorisztikát említi Scheiber Sándor. „A magyar zsidó néprajzi gyűjtés sovány eredményt mutathat fel” – írja. – „A magyar zsidóság szellemi és tárgyi néprajzának megírásával, sajnós, elkéstünk. Akik ismerték még a mondák, mesék, legendák, néphitek és babonák tömegét – az öregebb generáció tagjai –, Auschwitzban mártírhalt szenvedtek.”⁴⁶

Elkeseredése ellenére felhívja növendékeinek figyelmét e „sokszázados zsidó település különleges etnikumának maradványaira”, annál is inkább, mert – mint írja – Patai Raphael professzor felajánlott számára egy kötetet a The Palestine Institute of Folklore and Ethnology kiadványsorozatában.

Ez a terv, a Rabbiképző hallgatóinak összefogása egy ilyen gyűjtés megszervezésére, nem valósult meg. Tanítványai közt szép számmal találunk judaistát és folkloristát is, olyat azonban egyet sem, aki a magyar zsidó folklór területén számottevő művet mutatott volna fel. Ez annál különösebb, mert az Országos Rabbiképző Intézet százöt éves történetében egyetlen igazgató sem vezette olyan hosszú időn át, harmincöt évig a főiskolát, mint éppen a magyar zsidó néprajz hivatott kutatója, Scheiber Sándor. Egymaga azonban kétségtelenül hatalmas folklorisztikai tevékenységet folytatott. (Voigt Vilmos szerint ő volt a világszerte legjobban ismert, legtöbbet publikáló magyar folklorista.⁴⁷) Írásai azonban mindvégig irodalmi jellegűek maradtak. Munkássága elsősorban a magyar irodalom folklorisztikus és zsidó (keleti) elemeit vizsgálta, s nem gyűjtésre támaszkodott, inkább a filológus szemével nézte a világot, művelte a tudományt.

Amikor az idén tavasszal kezdeményezésemre dr. Fiala János és munkatársai (Fixlerné dr. Kepecs Ágnes, Hochberg Ágnes, Vázsonyi Ágnes és a pécsi egyetemről egyik hallgatóm, Szakács Márta) egy résztéma, az úgynevezett csodarabbi-történetek gyűjtésére létrehozták a maguk kis kutatócsoportját, ezzel kettős célt tűztünk magunk elé. Egyrészt bizonyítani kívántuk, hogy az Auschwitzban elpusztított idősebb generáció, sőt az ötvenes-hatvanas években felemészített újabb nemzedék kihullása *után is*, még mindig lehet és kell is módszeresen gyűjteni. (Persze különbséget kell tenni a magyar zsidóság mai vallásgyakorlata és a néphit között.) Másrészt – felelősséget érezve a magyarországi zsidó tudomány jelenéért és jövőjéért – érzékeltetni kívántam, hogy lehet és meg is kell találni azokat az értelmes, időt és fáradságot nem kímélő fiatalokat, akikre egy ilyen *hazai* tudományos munka bizvást támaszkodhat. „Feladat és téma volna hát elég – zárja idézett tanulmányát a néhai Scheiber professzor –, csak munkásban van hiány. Ezért várunk örömmel minden jószándékú és hivatástudatot érző fiatal kutatót – a hagyomány láncolatának újabb láncszeméül.”⁴⁸

A jelen előadás célkitűzése részletesen számba venni, mit valósított meg Scheiber professzor eredeti terveiből, melyek azok a pontok, ahol jelentős mértékben továbblépett annál, s mennyiben készítette elő, szabta meg a további kutatás útját. Scheiber Sándor sokirányú tudományos tevékenységét ma már csak közös erőfeszítéssel, *összehangolt*, együttes kutatómunkával lehet folytatni. Ám akkor is tisztán kell látnunk a legégetőbb feladatokat, az új tervet és célkitűzéseket, amelyek a ma szakemberei előtt állnak.

Nem hallgathatjuk el, hogy negyven esztendő múltán a tudományos célok és főként a tudományos módszerek jelentős mértékben szélesedtek, gazdagodtak. Ezeket mielőbb

be kell vezetni és alkalmazni kell a hazai judaisztika területén is. Nem lehet ma már – pozitivistá felfogás szerint – kizárólag a szellemi tradíció analízisére támaszkodni. *A magyar zsidóság társadalomtörténeti, statisztikai, szociológiai és lélektani kutatása* sok korábban nem vizsgált, nyitott kérdést hagy napjaink kutatói számára.⁴⁹ *A kommunikáció és a népi hagyomány csatornái is mind feltáratlanok.* (Nem térképezték fel mindmáig például a pesti zsidók sajátos rétegnyelvét, az érintkezés különféle normáit, vagy a nyelv-váltás történetileg izgalmas folyamatát stb.)

S ami a legégetőbb: e tudományos feltáráó tevékenységnek nem szabad elidegenednie a valóságos hazai zsidó élet problémáitól és szükségleteitől. Márpedig tagadhatatlan, az utóbbi negyven év tudományos érdeklődése – s ez nem kizárólag a judaisztikára vonatkozik – messze eltávolodott a mindennapi gondoktól, a *jelenkutatás* izgalmas feladatától. Miközben a film, a szociográfia és más művészetek, olykor egyes tudományágak is a való élethez közelítenek, a társadalomtudományok számos területe viszont belenyészetté, külföldi (nálunk jobbra hozzáférhetetlen) szakfolyóiratok lapjain tetszelgő, zárt világgá süllyedt. S itt elérkeztünk annak a „titoknak” a megfjtéséhez, amelyről előadásunk kezdetén szóltunk: a Scheiber Sándor halála után keletkezett úrt mondhatni hosszú évtizedek gondos munkája készítette elő. Az auschwitz tragédia miatti panasz, a lemondás és a kilátástalanság sugallata vagy az elitkultúra kápiázata nem az építést, hanem a leépülést szolgálja. A tudósok tudatlanul, a hívők hitetlenül, a szakemberek felkészületlenül állnak, holott időközben felnövekedett egy új generáció, amely a gyökerek felkutatásának jogos igényével jelentkezik, s amelynek útmutatásra, szakszerű irányításra, tanításra volna szüksége.

A Szolgaságból – szabadságba című füzetnek Scheiber professzor tanulmányát követő írásából szeretnék végül idézni, amelynek szavai ma szinte döbbenetesen aktuálisak:

„Ma már közhellyé lett a panasz a magyarországi zsidó szellemi élet elsorvadása miatt. Ha pedig valamely probléma közhellyé lesz, az már jó jel: mert legalább annyit jelent, hogy a közhangulat felfigyel a kérdés időszerűségére: ebből a »felfigyelésből« pedig előbb-utóbb még tettek is szülehetnek.”⁵⁰

Ennek az írásnak a szerzője pedig nem más, mint a magyar tudományos élet egyik ugyancsak a közelmúltban elhunyt szellemi óriása, dr. Hahn István professzor. Amit tanulmányában végezetül leszögez, számunkra – negyven évvel később – is komoly tanulsággal szolgál, s mintegy összefoglalja legfőbb mondanivalónkat, törekvéseinket, s amit minden kollégánknak meg kell szívlelnie:

„A zsidó kulturális munkának – írja –, ha nem akar egészségtelenül időszerűtlenné és oktalanul exkluzívvá lenni, elsősorban a *konkrét zsidóság* és annak problémái felé kell érdeklődésével fordulnia. Ma minden szellemi munkának végső célja a *nevelés*, és minden szellemi alkotásunk csak annyit ér, amennyi nevelő erő van benne. Ha tehát azt akarjuk, hogy szellemi életünk ne egy, a valóságtól visszariadó elitréteg magánügye legyen, a zsidóságfogalom átalakulását, a ma tisztázásra váró zsidó közösségi, társadalmi, történelmi kérdésekre, a megfogható zsidó közösség problémáira kell elsősorban feleletet találnunk. . .

Egymással küzdő szellemi áramlatok kavargásában, egy lelkében, hitében, életerejében megroskadt, múltján kesergő, jövőjét kereső közösség számára hitet, zsidó kultúrát hirdetni – ez a feladatunk. Nehéz feladat, nagy elmélyedést, komoly tárgyi tudást legalább annyira kíván, mint erős hitet és ifjú lelkesedést.”⁵¹

Jegyzetek

1. Scheiber Sándor: *Zsidó tudományos tennivalók Magyarországon (Méavdut lehéruť, Szolgásigból – szabadságba*, Budapest, 1947. pp. 3–7.)
2. Kiemelés az eredetiben, Scheiber id. m. p. 3.
3. Vö. *Seventy Years – Hetven év. Emléklapok az Országos Rabbiképző Intézet' jubileumára* (szerk. Löwinger Sámuel, Bp. 1948.) és *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977.* (ed. Moshe Carmilly-Weinberger, New York, 1986.) adatai.
4. Scheiber id. m. p. 3.
5. A nőhai Dán Róbert professzor által összeállított bibliográfia több mint másfél ezer publikációja szinte önmagáért beszél. Vö. Dán R.: *Scheiber Sándor irodalmi munkásságának bibliográfiája (Folklor és tárgytörténet II. Bp., 1974. pp. 467–532; III. Bp., 1984. pp. 587–612.)*
6. *Kítvé-ét jehudim belson hungarit be-Hungarijá (Kirjat Széfer, XXXII. 1957. pp. 481–494.)*
7. Scheiber id. m. p. 3.
8. Uo.
9. Raj T.: *Zsidó vallás (Bibliographia Hungarica – Magyar Könyvészet 1921–1944. I. kötet, Bp., 1983. pp. 792–832.)*
10. Raj T.: *Nemzeti bibliográfiánk* (in: Soltész Zoltánné: *Az OSZK antikvai, megjelenőben*).
11. Előzetes ismertetést l. Raj T.: *Héber antikvak A Széchenyi Könyvtárban* (uo.).
12. Ginzé Kaufmann I. (ed. S. Löwinger) Bp., 1949. XV + 107 p. – vö. Scheiber id. m. (1947) p. 4.
13. A. Scheiber: *Fragment from the Chronicle of Obadya, the Norman Proselyte (Acta Orientalia Hung. IV. 1954. pp. 271–296) etc.*
14. A. Scheiber: *Geniza Studies* (Hildesheim–New York, 1981.) 570 + 116 p. Vö. még Scheiber S.: *A Kaufmann-geniza kutatása és jelentősége (MIOK-Évkönyv, 1977/78. pp. 310–328.)*
15. A Kaufmann-könyvtár köziratkatalógusát Weisz Miksa ugyan elkészítette (M. Weisz: *Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher. . . Frankfurt, 1906*), ezt azonban Scheiber professzor túlhaladottnak ítélte (Scheiber S.: *A Kaufmann-geniza kutatása és jelentősége, MIOK-Évkönyv 1977/78. p. 311.*). Különös, hogy noha mesterünk a javított kiadás elkészültéről tudósít, e mű sorsáról azóta sem tudunk (uo.).
16. Ignaz Goldziher: *Tagebuch* (ed. A. Scheiber), Leiden, 1978. 342 p. – Magyar nyelvű rövidített fordítása: Goldziher Ignác, *Napló* (Bp., 1984. *Tények és tanúk*) 407. p.
17. *A Májmuńi-kódex. A budapesti „Misné Tóra” legszebb lapjai* (Scheiber Sándor–Séd-Rajna Gabriella, Bp., 1980.)
18. *The Kaufmann-Haggadah* (Bp., 1958.)
19. Vö. *Világirodalmi Lexikon VIII. kötet* (Bp. 1982.) p. 592.
20. Vö. Raj T.: *Scheiber Sándor öröksége (Magyar Nemzet, 1985. március 22.)*; Uő.: *In memoriam dr. Scheiber Sándor (Nagyvilág, 1985/7. pp. 1084–1085.)* – Scheiber Sándor ide vonatkozó írásait lásd: *Folklor és tárgytörténet I–III.* (Bp., 1974–1984.); Uő.: *A Biblia a magyar irodalomban 1945–1973. (MIOK-Évkönyv, 1973/74. pp. 359–380.)*; Uő.: *A zsidó folklor Újvári Péter írásaiban* (uo. 1979/80. pp. 301–330); Uő.: *Kaczér Illés és a zsidó folklor* (uo. 1981/82. pp. 366–427); Uő.: *Agai Adolf zsidó folklorisztikus adatai* (uo. 1983/84. pp. 334–347).
21. Scheiber Sándor: *Zsidó tudományos tennivalók. . . p. 5.*
22. Dán R.: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* (Bp., 1973.) 272 p.; Uő.: *Péchi Simon és az erdélyi szombatosok* (megjelenőben, Akadémiai Kiadó).
23. M. Carmilly-Weinberger: *Jalkut ha-mesorerim ha-ivrijim mé-Hungarijá* (New York, 1977.). Izeltől lásd még Patai J.: *Magyarországi héber költészet* (in: *Héber költők, antológia, I. köt. pp. 101–147.*)
24. Vö. Raj T.: *Jiddis irodalom* (klny., Bp. 1977); Uő.: *Magyarországi héber irodalom (Világirodalmi Lexikon VII. kötet, Bp., 1982. p. 583.)*.
25. A purimjátékról és a purimi dalról lásd a *Világirodalmi Lexikon XI. kötetének címszavait* (megjelenőben).
26. Scheiber, id. m. p. 5.
27. Vö. Scheiber S.: *Folklor és tárgytörténet I–III.* (Bp., 1974–1984); Uő.: *Essays on Jewish Folklore and Comparative Literature* (Bp., 1985).
28. Wirth Péter: *Itt van elrejtve. Tokaj-hegyeljai zsidó temetők* (Utószó: Scheiber Sándor, Bp., 1985. pp. 149–157); Vö. még Erdélyi Lajos: *Régi zsidó temetők művészete* (Budakerst, 1980); Raj T.: *Tanú ez a kőhalom* (1988).
29. Előzetes publikációt l. Gazda Anikó: *Magyarország zsinagógái (Településfejlesztés, 1986/2. pp. 109–130.)*

30. Scheiber, id. m. p. 5.
31. Kohn Sámuel: *A zsidók története Magyarországon* (Bp., 1984.)
32. Scheiber S.: *Büchler Sándor történetírói munkásságához* (*Magyar Zsidó Oklevéltár*, X. kötet, p. 7.)
33. Scheiber S.: *A magyar zsidóság történetének kutatása* (*MIOK-Évkönyv*, 1971/72. p. 257.)
34. Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története* (Bp., 1922.; Raj T. előszavával, Bp., 1986.)
35. Scheiber S.: *Magyarországi zsidó feliratok* (Bp. 1960); A források újabb, alaposabb feldolgozását l. A. Scheiber: *Jewish Inscriptions in Hungary* (Bp.–Leiden, 1983).
36. Scheiber S.: *Héber kódex maradványok magyarországi kőestáblákban* (Bp. 1969).
37. Vö. A. Scheiber: *Jewish Inscriptions in Hungary* (Bp.–Leiden, 1983.) pp. 81–85; 87–91.
38. Scheiber S.: *Magyarországi zsidó feliratok* (Bp. 1960), p. 125.
39. A. Scheiber: *Jewish Inscriptions in Hungary* (Bp.–Leiden, 1983.) pp. 153–178.
40. Scheiber S.: *A magyar zsidóság történetének kutatása* (*MIOK-Évkönyv*, 1971/72) p. 248.
41. Az adatokban bővelkedő sorozat 11 kötetét helyszűke miatt sajnos nem sorolhatjuk fel.
42. Azóta minikönyvként napvilágot látott.
43. Geyer A.: *A magyarországi fasizmus zsidóüldözésének bibliográfiája 1945–1958* (Bp. 1958).
44. Uo. p. 111. lent.
45. Az idevágó főbb munkák: *Vádirat a náctizmus ellen* (ed. Benoschofsky, I.–Karsai E., I–III. Bp. 1958–1967); Karsai E.: *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon I–II.* (Bp. 1962).
46. Scheiber S.: *Zsidó tudományos tennivalók. . .* p. 6.
47. Voigt Vilmos: *Scheiber Sándor hetvenéves* (*MIOK-Évkönyv*, 1983/84. p. 528.).
48. Scheiber, id. m. p. 7.
49. Elsősorban Erős Ferenc–Kovács András–Lévai Katalin tanulmányára (*Medvetánc*, 1985/2–3. pp. 129–144), valamint a párizsi Karády Viktor alapvető kutatásaira gondolok.
50. Hahn István: *Zsidó szellemi életünk néhány kérdéséről* (*Szolgáságból – szolgáságba*, Bp. 1947.) p. 7.
51. Kiemelés az eredetiben – uo. pp. 9–10. Itt mondok köszönetet dr. Schweitzer Józsefnek, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatójának, aki értékes hozzászólásaival segítette munkámat.